

Προσγείωση

Έναν χρόνο μετά τη γέννηση του Δημήτρη, αφού απολαύσαμε όλες τις παροχές του Εθνικού Συστήματος Υγείας, που πρόσφερε τα πάντα εντελώς δωρεάν για τη γέννηση του παιδιού και την απαραίτητη κλινική παρακολούθηση πριν και μετά, έπρεπε να γυρίσουμε πίσω στην πατρίδα, λόγω των υποχρεώσεών μου απέναντι στο ΙΚΥ, παρόλο που είχα μια πολύ ικανοποιητική δουλειά σε Πανεπιστήμιο του Λονδίνου.

Με τον ερχομό μου λοιπόν στην Αθήνα, εργάστηκα μετά από σχετικές προκηρύξεις, στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως και κατόπιν στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, ως επιστημονικός συνεργάτης. Την εποχή εκείνη η κυβέρνηση ισχυριζόταν πως επιδίωκε να φέρει ικανούς επιστήμονες από το εξωτερικό, κυρίως από την Αμερική, για να στελεχώσει τόσο τα πανεπιστήμια, όσο και τα ιδρύματα ερευνών και τα υπουργεία, ώστε με αυτόν τον τρόπο να συμβάλει στην αναβάθμισή τους. Γρήγορα όμως κατάλαβα πως όλα αυτά ήταν για το «θεαθήναι» και πως βρέθηκα από σπόντα στις θέσεις αυτές, που είχαν προκηρυχτεί - για καλή μου τύχη - μετά από την επιμονή κάποιου βουλευτή, που με σχετική επερώτηση στη Βουλή ζητούσε να προηγηθούν στις επιλογές για τις προκηρυχθείσες θέσεις υποψήφιοι με αντικειμενικά κριτήρια, προκαλώντας έτσι έναν θόρυβο μέσα στη Βουλή.

Στη συνέχεια κατάλαβα ακόμη πως η παραγωγικότητα και η δυναμική ενός επιστήμονα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό και από τις δομές και το έθος του εργασιακού του περιβάλλοντος. Στο Υπουργείο Προεδρίας, για παράδειγμα, όπου με προσέλαβαν, δεν μου ανέθεσαν κάποιο συγκεκριμένο έργο να φέρω σε πέρας, γιατί φαίνεται πως δεν είχε πετύχει η προσπάθεια κάποιων για φωτογραφική πρόσληψη και δεν ήξεραν τι να με κάνουν. Επί πλέον, η θέση είχε να κάνει με Πληροφορική, για την οποία οι διοικητικοί δεν ήξεραν τότε και πολλά πράγματα, γι' αυτό και δεν υπήρχε ένα συγκεκριμένο πλάνο εργασίας.

Έτσι, δεν άργησα πολύ να πάρω την απόφαση να ψάξω να

βρω μια άλλη απασχόληση σε κάποιο ερευνητικό κέντρο, όπως και έγινε μερικούς μήνες μετά.

Στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο - στο κλίμα της εποχής

Συχνά αναφερόμαστε στο επιστημονικό δυναμικό της χώρας μας μιλώντας για τους τόσους πολλούς Έλληνες επιστήμονες που διαπρέπουν στο εξωτερικό. Ναι, αυτό είναι γεγονός, το ερώτημα όμως είναι, γιατί αυτοί δεν διαπρέπουν διεθνώς, όταν ζουν στη χώρα τους; από την άλλη, ακόμη και πολλοί από εκείνους που γύριζαν στη δική μου εποχή πίσω, έβλεπαν την ικμάδα τους να ξεθωριάζει, αφού στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα του πανεπιστημίου δεν έβρισκαν το ανάλογο κλίμα και έθος, που ευνοεί την ερευνητική και την ακαδημαϊκή εργασία, η οποία έχει ανάγκη από ομαδικές συνεργασίες και από κατάλληλες υποδομές. Όλα έπρεπε να τα κάνεις μόνος σου, αν ήθελες να σε περάσουν για άξιο. Το αντιστάθμισμα αυτής της ένδειας μετατοπίζεται συνήθως στο βάρος του καθηγητικού ύφους, που σιγά - σιγά γίνεται μεταδοτικό και το κολλούν σχεδόν όλοι από το περιβάλλον τους.

Το κλίμα αυτό το διαπίστωσα αμέσως μόλις μπήκα στο χώρο του Πανεπιστημίου, το 1980. Είναι γεγονός πως στο διάστημα αυτό δημιουργήθηκαν πολλές ευκαιρίες σε θέσεις εργασίας για τους νέους επιστήμονες που κατέφθναν από το εξωτερικό, αφενός μεν διότι δεν υπήρχε ακόμη πληθωρισμός μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών (αφού στα πανεπιστήμια δεν υπήρχαν μεταπτυχιακές σπουδές) και αφετέρου, διότι με την εφαρμογή του νόμου-πλαίσιο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, με την κατάργηση του καθεστώτος της «έδρας» και τη δημιουργία πολλών βαθμίδων διδακτικού προσωπικού, άνοιξαν οι πύλες για όσους είχαν την τύχη να καλύπτουν τις απαραίτητες τυπικές προϋποθέσεις εκείνη την περίοδο.

Με τον ερχομό του ανανεωτικού νόμου-πλαίσιο για την ανώτατη εκπαίδευση, που εισήγαγε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ζήσαμε ένα κλίμα επερχόμενης κοσμογονικής αλλαγής στο πανεπιστήμιο, δυστυχώς όμως την επιδιώκαμε περισσότερο στο επίπεδο του εκδημοκρατισμού της οργάνωσης των εσωτερικών

δομών και λιγότερο στο επίπεδο της ουσίας και της ποιοτικής αναβάθμισης της διδασκαλίας και του ακαδημαϊκού πολιτισμού.

Το ξεπέρασμα της νοοτροπίας της έδρας-φέουδο δεν ήταν εύκολη υπόθεση, όπως και η εφαρμογή του νέου νόμου. Αντί για πλουραλισμό ιδεών και γνώσεων, άρχισαν να κυριαρχούν ποικίλων ειδών αντιπαλότητες, για παράδειγμα, ανάμεσα στους παλιούς και τους νεότερους, στους φεουδάρχες και τους κομματικούς, στους ελυσόμενους και τους «αξιοκράτες», που όλοι μαζί δημιουργούσαν έναν πλουραλισμό συμφερόντων, περισσότερο, παρά μια υγιή κινητικότητα προς όφελος της ίδιας της ανώτατης εκπαίδευσης. Από την άλλη μεριά, οι νεοεισερχόμενοι επιστήμονες άρχισαν να οργανώνονται συνδικαλιστικά στις αρχές της δεκαετίας του '80, αλλά σε κομματική βάση. Δεν υπήρχε τότε άλλη αφετηρία για οργανωμένη δράση. Η επί πολλές δεκαετίες έλλειψη δημοκρατικής εκπροσώπησης σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής ζωής και οι παρενέργειες της παραγκώνισης των κεντροαριστερών κομμάτων από την εξουσία δημιούργησαν μια ανάγκη πολιτικοποίησης των πάντων. Δυστυχώς όμως, αυτό έγινε με τον μόνο τρόπο που γνωρίζαμε μέχρι τότε: την κομματικοποίηση όλων ανεξαιρέτως. Το κόμμα, γενικά, για όσους θεωρούσαν τον εαυτό τους «προοδευτικό», ήταν κάτι καλό και δεν είχε ακόμη περιβληθεί με τους απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς που του δίνουμε σήμερα.

Μέσα σε αυτό το κλίμα εντάχτηκα στο ΠΑΣΟΚ ως μέλος του κόμματος με παλιότερη δράση στον κεντροαριστερό χώρο, ελπίζοντας πως θα συνέβαλα κι εγώ στη «μεγάλη αλλαγή» στην εκπαίδευση και την κοινωνία, την οποία οι πολιτικοί φορείς τότε ευαγγελίζονταν. Πολλοί ισχυρίζονται πως η κομματικοποίηση άρχισε με την εμφάνιση αυτής της παράταξης. Αυτό όμως δεν είναι εντελώς ακριβές, αν λάβει κανείς υπόψη την προηγούμενη μακρά περίοδο του μονοκομματισμού και του πελατειακού κράτους από την οκταετία ήδη του Καραμανλή, τις κατοπινές περιόδους, που εμπόδιζαν τις κεντρώες δυνάμεις να αναδειχθούν δημοκρατικά και να κυβερνήσουν, την μετέπειτα περίοδο της Χούντας και την επάνοδο της δεξιάς παράταξης στο προσκήνιο κατά τη μεταπολίτευση, ελλείψει άλλων αξιόπιστων

εναλλακτικών. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί πως υπήρχε αξιοκρατία πριν την άνοδο αυτού, του δήθεν σοσιαλιστικού, κινήματος στην εξουσία, το οποίο, στην πραγματικότητα, εξελίχθηκε σε ένα κόμμα, που θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε αρχηγικό-παπανδρεϊκό. Πέραν της μεσσιανικής νοοτροπίας που διακατείχε τα ευρύτερα στρώματα του λαού μας και του συνθήματος μιας πολυπόθητης, αλλά γενικόλογης «αλλαγής», αναπτερώθηκαν και οι ελπίδες σε όσους κεντροαριστερούς παρέμεναν μέχρι τότε στο περιθώριο ή διώκονταν από το κρατικό σύστημα σχεδόν επί μία πεντηκονταετία, ότι θα μπορούσαν κι εκείνοι να βρουν μια θέση που δικαιούνταν στην κοινωνία. Τόσες δεκαετίες είχαν περάσει που η δεξιά και η ακροδεξιά παράταξη διαφέντευαν τον τόπο!

Η κομματικοποίηση όμως του Ελληνικού πανεπιστημίου, όπως κι εκείνη του σχολείου, είχε ως αποτέλεσμα οι εκπρόσωποι των κομμάτων να υπηρετούν πρωτίστως τα κομματικά τους συμφέροντα και δευτερευόντως τα συμφέροντα του κλάδου τους και της κοινωνίας μας, γενικότερα. Έτσι κι αλλιώς τα κόμματα, που είχαν εισβάλει μέσα στα πανεπιστήμια, αναλάμβαναν την παραπέρα ικανοποίηση των δικών τους ιδιαίτερων συμφερόντων. Θεωρώ πως, αν η πολιτική ζωή του τόπου ήταν προηγουμένως ομαλή, αυτό δεν θα συνέβαινε και θα μπορούσαμε κι εμείς σήμερα να έχουμε πανεπιστήμια που να λειτουργούν όπως στο εξωτερικό, με σεβασμό στους θεσμούς, με προσήλωση στο μαθησιακό και το επιστημονικό έργο, ένα πανεπιστήμιο ανοιχτό στην κοινωνία και την παραγωγή. Δυστυχώς η παρατεταμένη πολιτική ανωμαλία και δυσλειτουργία σε όλους τους τομείς αναπαρήχθη με τα χρόνια και σήμερα βλέπουμε πως πάμε από το κακό στο χειρότερο.

Οι μη ομαλές και δημοκρατικές πολιτικές λοιπόν καταστάσεις που είχαν προηγηθεί, τα απωθημένα των κεντροαριστερών δυνάμεων που είχαν συσσωρευτεί μετά τον εμφύλιο και οι άλυτες διαφορές μεταξύ τους, βρήκαν διέξοδο στον κομματισμό και τη μισαλλοδοξία. Και με την άνοδο μιας υποτιθέμενης «σοσιαλιστικής» παράταξης όλα αυτά δεν μπορούσαν παρά να οδηγήσουν σε ρεβανσιστικές ή, στην καλύτερη περίπτωση, σε αντισταθμιστικές προσδοκίες και πρακτικές, που κυριαρχούσαν

από πάντα στο πελατειακό μας κρατικό σύστημα. Το κακό όμως ήταν πως στη συνέχεια και το κεντροαριστερό κίνημα κατέληξε να γίνει και αυτό μέρος του κατεστημένου και να μιμείται τις προϋπάρχουσες πολιτικές, δημιουργώντας σιγά-σιγά μεγάλη απόσταση ανάμεσα στα λόγια και τις πράξεις του.

Προσωπικά είχα από νωρίς ξεπεράσει το σύνδρομο του αριστερού. (Αυτό τον χαρακτηρισμό τον διεκδικούσαν οι μισοί Έλληνες μετά τη δικτατορία). Προτιμούσα τις ομαλές μεταβάσεις παρά τις βίαιες ανατροπές. Από παλιά με είχε γοητεύσει ο «ανένδοτος» αγώνας του Γέρου της Δημοκρατίας, αλλά και το ρητορικό στυλ του συνεχιστή του, του Ανδρέα. Μαζί με τόσους άλλους της ηλικίας μου, στην αρχή πίστεψα πως ανήκα στις λεγόμενες δημοκρατικές δυνάμεις και ότι από το μετερίζι αυτό θα μου δινόταν η ευκαιρία να αγωνιστώ για τις εκπαιδευτικές και τις κοινωνικές αλλαγές, που ο καθένας από μας οραματιζόταν, ζώντας σε ένα κλίμα αισιοδοξίας. Εκ των υστέρων κατάλαβα πως ήμουν και εγώ ένας από τους αφελείς ρομαντικούς, που δεν είχαν σκεφτεί πως το κόμμα δεν είναι κάτι θεωρητικό. Είμαστε όλοι εμείς. Είναι η ιστορία μας. Και στη δράση του δεν μπορεί παρά να καθρεφτίζεται η ίδια μας η ιστορική, κοινωνική και πολιτική ωριμότητα, αυτή που διαμορφώνεται μέσα από τις πραγματικές εμπειρίες μας - περισσότερο - παρά μέσα από τα αφηρημένα λόγια και τις ιδέες, που τις μαθαίνουμε μονάχα μέσα από τα βιβλία ή τα φαντασιακά ιδεολογήματα του κοινωνικού μας περίγυρου.

Η εισβολή της κομματικοποίησης στο πανεπιστημιακό έθος

Μετά από μια περιπέτεια που είχα στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών με έναν φεουδάρχη διευθυντή Ερευνητικού Κέντρου, ο οποίος είχε αρνηθεί να βάλει το όνομά μου σε εργασία που προσωπικά είχα εκπονήσει (με το αιτιολογικό ότι η συμβολή μου ήταν δήθεν σε πρακτικό επίπεδο) και ξέροντας ότι το ίδιο είχε κάνει με εκβιαστικό τρόπο και σε άλλους συναδέλφους, άλλαξα χώρο και βρέθηκα, το 1980, Επιμελητής στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, σε ένα άλλο φέουδο, που λεγόταν πανεπιστημιακή έδρα.

Ως συνδικαλιστής που εκπροσωπούσε την πλειονότητα των «υποτακτικών», που ήταν τότε οι βοηθοί και οι επιμελητές των εδρών και συνήθως υπηρετούσαν τον αφέντη καθηγητή της έδρας, προσπάθησα, μαζί με άλλους, να αγωνιστώ για τον εκδημοκρατισμό και το άνοιγμα των δομών του πανεπιστημίου. Ο νόμος – πλαίσιο για την ανώτατη εκπαίδευση, που επεξεργάστηκε και εισήγαγε το ΠΑΣΟΚ το 1982, μπορεί θεωρητικά να χαρακτηριστεί ως ο πιο δημοκρατικός νόμος που υπήρξε ποτέ, όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά και διεθνώς. Όμως, οι νόμοι είναι νοητικές και τεχνικές κατασκευές, που μερικές φορές αφορούν ιδεατές κοινωνίες και καταστάσεις και δικαιώνονται μόνον μέσα από την εφαρμογή τους. Δεν είναι εμπειρία, που μπορεί πιο εύκολα να γίνει τρόπος ζωής.

Έτσι, από πολύ νωρίς διαπίστωσα με έκπληξη πως οι πιο φανατικοί εχθροί αυτού του νόμου-πλαίσιο δεν ήταν τόσο οι «φεουδάρχες» καθηγητές, που ούτως ή άλλως ευνοήθηκαν από τις μεταβατικές διατάξεις και όλοι τους αυτόματα κατέλαβαν την πρώτη καθηγητική βαθμίδα, χωρίς να κριθούν επιστημονικά, όπως οι ίδιοι έκαναν με περισσή αυστηρότητα για τους επόμενους. Αυτοί εξακολουθούσαν να έχουν τον έλεγχο της κατάστασης και της ανέλιξης όλων των βοηθών και των επιμελητών, που εντάχθηκαν στη χαμηλότερη βαθμίδα, εκείνη του Λέκτορα. Αντίθετα, εκείνοι που πολέμησαν τον υπό ψήφιση αυτό νόμο και προκάλεσαν τις περισσότερες ανώφελες αναστατώσεις, ήταν οι αριστερές, «δημοκρατικές» δυνάμεις, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της επεξεργασίας και της ψήφισής του.

Ζητήματα, όπως ο πανεπιστημιακός συνδικαλισμός και η συμμετοχή των φοιτητών σε διάφορες ακαδημαϊκές και αξιολογικές διαδικασίες του επιστημονικού προσωπικού μπήκαν εξ αρχής σε μια αφελή λαϊκίστικη βάση, γιατί τότε όλοι ήμασταν οι νεοφώτιστοι της δημοκρατίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν και μια πρόβλεψη που υπήρχε στο υπό διαπραγμάτευση προσχέδιο του νόμου-πλαίσιο, να υπάρχει δηλαδή και ένα ανώτερο όργανο, όπως μια ειδική Ακαδημία, η οποία να μπορεί να διασφαλίζει την καλή λειτουργία των ακαδημαϊκών οργάνων (π.χ., των Εκλεκτορικών Σωμάτων, που συγκροτούνταν για την

ανέλιξη των διδασκόντων σε επόμενες βαθμίδες), ώστε να ελέγχονται τυχόν αυθαιρεσίες και κρούσματα αναξιοκρατίας. Ένα τέτοιο όργανο δεν το δέχθηκε καμιά αριστερή παράταξη, δικαιολογημένα ίσως, αφού έχοντας καεί επί δεκαετίες και υποστεί διαφόρων ειδών καπελώματα για τη διατήρηση του κοινωνικού ελέγχου από τις δυνάμεις της λεγόμενης συντήρησης, ήταν φυσικό οι άνθρωποι αυτοί να φθάσουν στο σημείο να «φυθούν και το γιαούρτι». Το φαινόμενο αυτό της προκαταβολικής καχυποψίας του κάθε «καμένου» από το παρελθόν πολίτη έχει εξαπλωθεί σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής μας ζωής, με αποτέλεσμα εμείς οι ίδιοι να ορθώνουμε εμπόδια σε κάθε απόπειρα εκσυγχρονισμού αυτού του τύπου.

Σε μια τοποθέτησή μου σε ένα αμφιθέατρο, όταν τόλμησα και είπα ότι ένα τέτοιο ανεξάρτητο, ελεγκτικό όργανο, όπως αυτό που προανέφερα, θα ήταν πολύ χρήσιμο, γιατί σε μια δημοκρατική χώρα όλοι και όλα τα θεσμικά όργανα πρέπει να ελέγχονται και να κρίνονται για τις ενέργειές τους, πάρα λίγο να με πετάξουν έξω με τις κλωτσιές και το επιχείρημα των «προοδευτικών» δυνάμεων ήταν ότι, όταν στα θεσμικά όργανα εκπροσωπείται η λεγόμενη «βάση» των πανεπιστημιακών φορέων, τότε εξασφαλίζονται αυτόματα και οι δημοκρατικές διαδικασίες. Το αντιφατικό της όλης υπόθεσης ήταν ότι όλοι εκείνοι που αρχικά κατηγορούσαν τον νόμο αυτόν ως αντιδραστικό, για να μην αποσπάσει τα εύσημα η κυβέρνηση, στη συνέχεια διαμαρτύρονταν σε οποιαδήποτε προσπάθεια περαιτέρω τροποποιήσεων του φωνάζοντας: «Κάτω τα χέρια από τις κατακτήσεις μας!». Οι δε συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ, νεοφώτιστοι και αυτοί από την πλευρά τους, διακατέχονταν από τον φόβο μην τυχόν και τους προσάψουν την κατηγορία του λιγότερο αριστερού και παρέβαιαν τότε προς τη μια πλευρά και τότε προς την άλλη.

Είναι βέβαια γεγονός ότι ο νόμος αυτός απελευθέρωσε πολλές δημιουργικές δυνάμεις επιστημόνων, που το αναχρονιστικό σύστημα της έδρας τούς εμπόδιζε να αυτονομηθούν και να εξελιχθούν, όμως σε γενικές γραμμές το σύστημα, που πήγαινε να εκσυγχρονιστεί, στρεβλώθηκε στην πορεία και τελικά δεν λειτούργησε σύμφωνα με τα αρχικά μας οράματα. Διότι και με

τον νέο νόμο-πλαίσιο, οι παραδοσιακές διαδικασίες και λογικές διατηρήθηκαν, έστω και αν άλλαξαν μορφή και προσωπείο. Με το σύστημα της καθηγητικής έδρας οι πρυτανικές αρχές αναδεικνύονταν με την υποστήριξη της εκάστοτε κυβέρνησης και τις προνομιούχες κλίκες τους. Τώρα αναδεικνύονται μέσα από τα μαγειρεία του κομματισμού και των περιστασιακών δικτύων επιρροής. Σε πολλές περιπτώσεις πολλά από τα τμήματα, από κομματικά φέουδα, έχουν σήμερα εξελιχθεί είτε σε προσωπικά φέουδα, είτε σε ένα σύνολο αλληλοσυγκρουόμενων ομάδων, που μερικές φορές παρακάμπτουν τους όρους της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Αλλά και στο θέμα της ανέλιξης των διδασκόντων στις επόμενες καθηγητικές βαθμίδες, οι νεο-έλληνες πανεπιστημιακοί δάσκαλοι κατάφεραν να ενεργοποιήσουν με μαεστρία τους οικείους από το παρελθόν τρόπους κοινωνικής, κομματικής και προσωπικής δικτύωσης, προκειμένου να επιβιώσουν και να εξασφαλίσουν την εξέλιξή τους στο νέο αυτό το σύστημα.

Η κομματικοποίηση της φοιτητικής κοινότητας έφερε τους εκπροσώπους της σε σημείο, ώστε οι νέοι αυτοί άνθρωποι, αντί να γίνονται πρωτοπόροι ιδεών, ο ανθός της στοχαζόμενης νεολαίας, κατέληξαν να εμπλέκονται σε διαδικασίες συναλλαγής με τους καθηγητές, πατρωνίας των συναδέλφων τους φοιτητών και κατακερματισμού του φοιτητικού κινήματος. Κατέληξαν να στερέψουν από κάθε ίχνος δημιουργικότητας και φαντασίας, με αποτέλεσμα οι αγώνες τους να περιορίζονται σε κραυγές και συνθήματα, σε πανό και σε αφισορρύπανση τριτοκοσμικού τύπου, σε παπαγάλισμα μιας κομματικής γραμμής και σε συζητήσεις όπου δεν χωρά τίποτε άλλο πέρα από το ναι ή το όχι. Κατά την άποψή μου, δεν υπάρχει μεγαλύτερο κατάντημα για το κομμάτι αυτό της νεολαίας μιας χώρας, το οποίο συνήθως αποσπά και έναν σημαντικό πολιτιστικό ρόλο στη μελλοντική κοινωνία της.

Ένα ερώτημα, που από νωρίς έθεσα στον εαυτό μου, ήταν γιατί δεν λειτούργησε αυτός ο - έστω και «κουτσοιρεμένος» - δημοκρατικός νόμος για την ανώτατη εκπαίδευση. Η πρώτη απάντηση σε αυτό το ερώτημα ήταν, ότι για να λειτουργήσει ένας δημοκρατικός νόμος, θα πρέπει αυτοί που τον εφαρμόζουν να

είναι και οι ίδιοι δημοκράτες στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα, δηλαδή να έχουν ανεπτυγμένη δημοκρατική συνείδηση και εμπειρική δράση. Και αυτή η συμπεριφορά δεν αποκτάται με το να έχουμε ενταχθεί σε μια υποτιθέμενη «δημοκρατική» παράταξη ή σε ένα «προοδευτικό» κόμμα, αλλά είναι αποτέλεσμα και προϊόν μιας μακροχρόνιας, εμπειρικής και συλλογικής διαδικασίας. Προϋποθέτει πολύ κόπο, κριτική ικανότητα και αυτοκριτική, δημοκρατικά βιώματα, δημοκρατική παιδεία. Με λίγα λόγια, προϋποθέτει και το ανάλογο πολιτιστικό πλαίσιο και το ιστορικό παρελθόν.

Όταν όμως ένας δημοκρατικός νόμος-πλαίσιο δεν καταφέρνει να λειτουργήσει λόγω της μη δημιουργικής εκμετάλλευσης των ελευθεριών που παρέχει ή εξ αιτίας διαφόρων άλλων στρεβλωτικών φαινομένων, τότε η πολιτεία συνήθως καταφεύγει στο τέλος σε πιο συντηρητικά σχήματα. Και αιτία δεν είναι μόνον οι συντηρητικοί πολιτικοί κύκλοι, που τα υποστηρίζουν, αλλά κι εκείνοι που υπονομεύουν με την πολιτική τακτική τους την πραγμάτωση του οράματος που διαπνέει τον νόμο αυτόν κατά τη διαδικασία της εφαρμογής του. Στην προκείμενη περίπτωση και τα κόμματα των αριστερών παρατάξεων έβαλαν και αυτά το χεράκι τους, ώστε να φτάσει το πανεπιστήμιο στο χάλι που βρίσκεται σήμερα.

Μια δεύτερη απάντηση στο ερώτημα σχετικά με το αποτέλεσμα της ματαιώσης του πνεύματος ενός δημοκρατικού νόμου συνδέεται με την ανάγκη κατανόησης των μηχανισμών και των διαδικασιών κάθε αλλαγής. Γενικά, το καινούργιο πατάει στην προϋπάρχουσα εμπειρία και αφομοιώνεται με έναν παράλληλο μετασχηματισμό της. Το καινούργιο συνήθως ενσωματώνεται στο παλιό είτε το θέλουμε είτε όχι. Έτσι ερμηνεύεται και το γεγονός ότι τα περισσότερα πανεπιστημιακά τμήματα μετεξελίχτηκαν σε κομματικά ή προσωπικά φέουδα και η δικτατορία της έδρας σε δικτατορία των εκλεκτορικών σωμάτων.

Η πρώτη απογοήτευσή μου από το κόμμα που εκπροσωπούσα ως συνδικαλιστής και υπεύθυνος για ορισμένα ζητήματα στο Πολυτεχνείο, ήταν όταν ζήτησα από τους τότε κρατούντες να απεμπλακεί το κόμμα από τις διαδικασίες και να μην παρεμβαίνει

ερήμην της «βάσης» του στην επιλογή και στην εκλογή των πρυτανικών σχημάτων στα πανεπιστημιακά ιδρύματα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που το κριτήριό τους ήταν κυρίως το ποιος καθηγητής εκφραζόταν θετικά στις εφημερίδες για την κυβέρνηση! Όταν σε κάποια φάση προσκλήθηκα από το Εκτελεστικό Γραφείο ως αιρετός εκπρόσωπος του προσωπικού για να συζητήσουμε σχετικά με το ποιο πρυτανικό σχήμα θα υποστηριζόταν ανοιχτά από το ΠΑΣΟΚ, προσπάθησα να πείσω τους συνομιλητές μου να μην ανακατεύονται τόσο άμεσα και να αφήσουν τη δυνατότητα της σύνθεσης των υποψηφίων σχημάτων στην πανεπιστημιακή κοινότητα, ακόμη και «στη βάση» του ΠΑΣΟΚ, να κρίνει την καταλληλότητά του με πολλαπλά αξιοκρατικά κριτήρια και όχι απαραίτητα με βάση τα λεγόμενα του κάθε λογής αριβίστα και του δήθεν φιλοκυβερνητικού καιροσκόπου, που με την πρώτη ευκαιρία τον βλέπαμε να ελίσσεται από το ένα κόμμα στο άλλο, ανάλογα με τα συμφέροντά του. Το εκτελεστικό γραφείο του κόμματος έβλεπε τα πράγματα διαφορετικά. Αγανάκτησα τόσο, που σηκώθηκα πάνω και είπα ότι εγώ δεν συμφωνούσα σε ενέργειες που κομματικοποιούν σε τέτοιο βαθμό το πανεπιστήμιο. Με ανακάλεσαν στην τάξη για το θράσος μου αυτό, αλλά τον λόγο πήρε ο Απόστολος Κακλαμάνης, ο οποίος στήριξε τη θέση μου με θερμά λόγια. Αυτό με ενεθάρρυνε, γιατί αισθανόμουν πολλή μοναξιά στις διαπραγματεύσεις μου με τα πρόσωπα της εξουσίας. Τελικά όμως, η άποψή μου δεν υποστηρίχθηκε από την πλειονότητα των μελών του εκτελεστικού γραφείου και έτσι φτάσαμε στο σημείο άλλο σχήμα να υποστηρίξει το επίσημο ΠΑΣΟΚ και άλλο οι περισσότεροι που δηλώναμε υποστηρικτές και εκπροσωποί του στο Πολυτεχνείο. Το τραγελαφικό της υπόθεσης μάλιστα ήταν πως το καθηγητικό κατεστημένο, αγανακτισμένο από το ότι έχαναν την εξουσία τους και διατηρούσαν μόνον αυτή της ανέλιξης των μελών ΔΕΠ, ψήφιζαν από αντίδραση πολεμικά σχήματα, προσκείμενα στο ΚΚΕ, τα οποία μετέτρεψαν τελικά τη σύγκλητο σε πολιτικό όργανό τους, όπου οι συνήθεις συζητήσεις ήταν πάνω σε θέματα σχετικά με το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ και σε διάφορες ανούσιες και στερεοτυπικές αντεγκλήσεις, που με τον καιρό συνέβαλαν στη δημιουργία μιας κατάστασης δυσλειτουργίας του πανεπιστημίου και στα

μετέπειτα στρεβλωτικά αποτελέσματα της εφαρμογής του νέου νόμου μέσα από την πράξη.

Σε αυτή τη δίνη των μικρο-κομματικών συμφερόντων και των «ανίερων συμμαχιών», ο νόμος-πλαίσιο πολύ γρήγορα άρχισε να καθρεφτίζει την κοινωνία μας. Ένα άρθρο μου που είχε δημοσιευθεί στην εφημερίδα "ΤΟ ΒΗΜΑ", το οποίο στηλίτευε αυτά τα φαινόμενα και τον κατήφορο που έπαιρνε το ίδρυμα, ήταν η αιτία που αναγκάστηκα να κοιμηθώ ένα βράδυ στο γραφείο μου, γιατί είχαν μαζευτεί περίπου 100 φοιτητές, οπαδοί της παράταξης του ΚΚΕ, που φώναζαν απειλητικά και ζητούσαν να «απολογηθώ για το δημοσίευμα». Το φαινόμενο του ξεκαθαρίσματος λογαριασμών με τραμπουκίστικο τρόπο έξω από τις πρακτικές του διαλόγου, συνεχίζεται και σήμερα, με τις ευλογίες και ορισμένων κομμάτων της αντιπολίτευσης, με αποτέλεσμα μασκοφόροι φοιτητές σήμερα να βιαιοπραγούν ή να κυνηγούν με λοστούς προέδρους τμημάτων και πρυτάνεις για να τους χτυπήσουν στο κεφάλι, χωρίς αυτοί να έχουν καμία δυνατότητα προστασίας, μια που η άκριτη εφαρμογή του πανεπιστημιακού ασύλου κατάντησε να προστατεύει περισσότερο την αυθαιρεσία και τις εγκληματικές πράξεις, παρά την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών.

Αποτέλεσμα; Το καθηγητικό κατεστημένο είχε κάθε λόγο να με εχθρεύεται, διότι δεν συμβιβάστηκα με αυτό, οι αριστερές παρατάξεις είχαν επίσης τον λόγο τους, γιατί εναντιωνόμουν στο μεροληπτικό φανατισμό και στον κομματισμό της πανεπιστημιακής κοινότητας, αλλά και το ΠΑΣΟΚ απέφευγε να επενδύει σε ανθρώπους που είχαν άποψη και δεν ανήκαν σε κλίκες. Έτσι, δεν ήταν απορίας άξιο που, όταν υπέβαλα υποψηφιότητα για Αναπληρωτής Καθηγητής στο Πολυτεχνείο, όλες οι στρατευμένες πλευρές στράφηκαν εναντίον μου ή παρέμειναν αδιάφορες. Και, ως συνήθως, έκαναν το μαύρο-άσπρο φτάνοντας στο σημείο, μην έχοντας επιχειρήματα ως προς την ποιότητα και την ποσότητα του ερευνητικού μου έργου, να υποβαθμίσουν την αξία του, τη στιγμή που αυτό καταξιωνόταν διεθνώς, οι αναφορές σε αυτό αυξάνονταν καθημερινά, τα πεδία εφαρμογής της μεθόδου που ανακάλυψα διευρύνονταν συνεχώς και οι επίσημες προσκλήσεις για συνεργασία με επιστήμονες του

εξωτερικού πολλαπλασιάζονταν. Μάλιστα ήταν μια αγθή συγκυρία που ένα από τα πιο καταξιωμένα διεθνώς το "Journal of Computational Physics" σε μια ερευνητική εργασία συγγραφέων που ήταν οι πιο γνωστοί σε αυτό το γνωστικό αντικείμενο ενέτξε τη μέθοδό μου μέσα στις καλύτερες είκοσι (2) από το 1880 έως το 1980.

Στην παρατήρηση του συνεργάτη μου καθηγητή από το Πανεπιστήμιο της Γλασκόβης, του Άρθουρ Άλλισον, ότι με τις ανάρμοστες κρίσεις που ειπώθηκαν δημοσία ενώπιον του εκλεκτορικού σώματος αισθανόταν και ο ίδιος θιγμένος και στην προτροπή του να προσφύγω για τη δυσφήμιση αυτή στα κατάλληλα όργανα απονομής δικαιοσύνης, όπου θα ερχόταν μάρτυρας και ο ίδιος και άλλοι έγκριτοι καθηγητές από διάφορα πανεπιστήμια του εξωτερικού, του απάντησα πως στην ελληνική νομοθεσία και στους κανονισμούς του πανεπιστημίου δεν υπάρχουν διατάξεις που να σε προστατεύουν από τέτοιου είδους βλάβες, ούτε και ασφαλιστικές δικλείδες για τις περιπτώσεις κραυγαλέων αδικιών επί της ουσίας. Αυτό που με τους αγώνες μας είχαμε κατακτήσει, ήταν η ασυδοσία, περισσότερο, και λιγότερο η δημοκρατία στα πανεπιστήμιά μας.

Παρά την απογοήτευσή μου και παρά τη δυσάρεστη αυτή κατάσταση που δημιουργήθηκε, προσπάθησα να σκέφτομαι θετικά. Παίρνοντας το παράδειγμα του φίλου μου του Άγγελου Ντίνου, αποφάσισα να προτιμήσω να μείνω για πάντα στην ίδια βαθμίδα, παρά να αναγκαστώ να χάσω την ακεραιότητά μου μεταχειριζόμενος άλλα τεχνάσματα και αρχίζοντας να «φιλώ κατουρημένες ποδιές». Δεν θα ξεχάσω όμως και αυτό που μου είπε ο φίλος και συνάδελφός μου ο Σταύρος Γιωτόπουλος, που νόμιζα πως μου το έλεγε για να με παρηγορήσει, αλλά αποδείχθηκε στο τέλος αληθινό: «Μη στενοχωριέσαι καθόλου, φίλε μου. Να ξέρεις πως στη ζωή αυτών που παλεύουν για τη μοίρα τους, κάθε εμπόδιο βγαίνει σε καλό! Να με θυμηθείς πως θα φτάσει μια μέρα, που θα παίρνεις τηλέφωνο σε όσους σου φέρθηκαν σήμερα με αυτόν τον τρόπο και θα τους λες: «Σας ευχαριστώ πολύ! Να είστε καλά που δεν με ψηφίσατε. Σας ευγνωμονώ, γιατί αν δεν το κάνατε αυτό, δεν θα γινόμουν αυτό που είμαι σήμερα...» .

Εκείνη την ώρα τα λόγια του φίλου μου δεν είχαν καμία απήχηση σε μένα, εκτός από το να μου τονώσουν κάπως το ηθικό. Σήμερα όμως μου φαίνονται σοφά.

Στο Παιδαγωγικό της Αθήνας

Η καλή μου «τύχη» παραμόνευε πάλι εκεί που δεν το περίμενα. Μια βραδιά, σε μια συνάντηση στελεχών του ΠΑΣΟΚ, συνάντησα έναν πολύ αξιόλογο άνθρωπο, που ήταν Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Θόδωρο. Συζητώντας για τις ασχολίες μας, μου ανέφερε πως είχε διαβάσει και κάποια άρθρα μου σε εφημερίδες και είχε διαπιστώσει ενδιαφέρουσες απόψεις για τις κοινωνικές επιπτώσεις από την εξέλιξη των Νέων Τεχνολογιών. Με ενδιαφέρον είχε επίσης δει και μια εργασία μου για την εκπαίδευση και, μεταξύ σοβαρού και αστείου, μου ρίχνει την ιδέα:

- Δεν αφήνεις το Πολυτεχνείο να έρθεις στο Τμήμα μας, να προσφέρεις μερικά από όσα μου λες και στον χώρο της Εκπαίδευσης; Κατά σύμπτωση, έχουμε προτείνει για προκήρυξη μια θέση στο καινούργιο αυτό γνωστικό αντικείμενο, όπου νομίζω μπορείς να κάνεις πολλά πράγματα. Κάνε αίτηση και βλέπουμε.

Άρχισα να το καλοσκέφτομαι. Τα ενδιαφέροντα της έρευνάς μου στο Πολυτεχνείο αφορούσαν τομείς που δεν είχαν άμεση σχέση με εφαρμογές στην Ελλάδα. Κυρίως χρησιμοποιούνταν για μελέτες στην αστροφυσική, στον «πόλεμο των άστρων», στη βιολογία και στα μαθηματικά μοντέλα με τη χρήση υπολογιστών. Όταν σου έχει συμβεί οι πρώτες σου δουλειές να τύχουν μεγάλης αναγνώρισης και απήχησης και βρίσκεσαι σε μια κατάσταση που σε απασχολεί και η επιβίωση της οικογένειάς σου, δεν είναι εύκολο πια απερίσπαστος να θέτεις στόχους για νέες ανακαλύψεις. Χωρίς να το έχω συνειδητοποιήσει, αισθανόμουν ένα είδος κορεσμού από την άποψη του ενδιαφέροντος για την έρευνα πάνω στο ίδιο επιστημονικό πεδίο. Έπρεπε να στραφώ σε κάποιο άλλο.

Το ευχάριστο ήταν ότι ένας πολύ αξιόλογος φοιτητής του Πολυτεχνείου, αριστούχος, ο Θεόδωρος Σίμος που είχε κάνει διδακτορικό μαζί μου, συνέχισε επάξια το έργο μου. Μάλιστα είχε

μια ραγδαία ακαδημαϊκή εξέλιξη, αφού, όταν εγώ εξελισσόμουν από αναπληρωτής καθηγητής σε καθηγητή, σε λίγες μέρες είχε ήδη εξελιχθεί κι εκείνος στη βαθμίδα του Αναπληρωτή. Είμαι ευγνώμων σε αυτόν τον μαθητή μου, γιατί θα ήταν κρίμα να βρίσκομαι στην Ελλάδα και να μην αφήσω έναν διάδοχο σε αυτό το ιδιαίτερο ερευνητικό πεδίο.

Υπήρχε όμως και μια άλλη πλευρά του εαυτού μου, η κοινωνική, που δεν είχε βρει προηγουμένως την ευκαιρία να αναπτυχθεί, παρόλο που κι εκείνη με ενδιέφερε πολύ. Ποτέ δεν φανταζόμουν όμως πως η στροφή θα ήταν τέτοιας μορφής και ότι στα πενήντα μου χρόνια θα χρειαζόταν να κάνω στον εαυτό μου επαγγελματικό προσανατολισμό!.

Ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του 80, πριν ακόμη από τη δημιουργία των μικροϋπολογιστών, είχα συνειδητοποιήσει ότι η τεχνολογική επανάσταση ήταν στην πόρτα μας, με απρόβλεπτες εξελίξεις. Με πολύ ενδιαφέρον παρακολουθούσα όχι μόνον τις εξελίξεις της νέας τεχνολογίας, που ήταν το αντικείμενό μου, αλλά και τις φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές αναλύσεις για τις κοινωνικές επιπτώσεις τους σε όλους τους τομείς της ζωής μας. Πολλά μου προσέφερε τότε και η συμμετοχή μου στο Ελεύθερο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, που αποσκοπούσε στην επιμόρφωση ενηλίκων. Πήγαινα μαζί με άλλους στην επαρχία, σε διάφορους δήμους και κοινότητες, ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές για ενημέρωση των ενδιαφερομένων ενηλίκων κάθε κατηγορίας πάνω στα θέματα αυτά. Η ασχολία αυτή και κυρίως η επικοινωνία μου με εκπαιδευτικούς, καλλιτέχνες και κάθε λογής επαγγελματίες, μου έδωσε την ευκαιρία να ανακαλύψω δεξιότητες και νέους ορίζοντες ενδιαφερόντων.

Οι διαλέξεις και οι συζητήσεις που γίνονταν διήγειραν το ακροατήριο, που προβληματιζόταν τότε με το ενδεχόμενο της συγκέντρωσης της νέας τεχνογνωσίας σε λίγα μητροπολιτικά κέντρα, γεγονός που θα μπορούσε να απειλήσει την εθνική ανεξαρτησία των πιο αδύναμων χωρών, με τις εφαρμογές και τις επιπτώσεις της στην οικονομία, στην επιστήμη, στην εκπαίδευση κ.τ.λ. Οι συζητήσεις μας δεν αργούσαν να μπουν και σε περιοχές γενικής παιδείας, αλλά και σε εδάφη διαφορετικά από εκείνα της επιστημονικής ειδικότητάς μου, γι' αυτό και προσπαθούσα να

μελετώ τα σχετικά θέματα και να ενισχύω τα θεμέλια των γνώσεών μου όσον αφορά τις κοινωνικές, αλλά και τις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές προεκτάσεις των θεμάτων αυτών.

Βρήκα την πρόταση του Θόδωρου πολύ ενδιαφέρουσα και την ευκαιρία σημαδιακή για την αλλαγή που θα επερχόταν στη σταδιοδρομία και την προσωπική μου ζωή. Η ανάληψη ευθύνης βέβαια σε ένα τέτοιο διεπιστημονικό αντικείμενο δεν θα ήταν και τόσο εύκολη, τη στιγμή κατά την οποία δεν διέθετα βασικές σπουδές στα Παιδαγωγικά. Όταν ήμουν στο Λονδίνο, είχα ενδιαφερθεί να βρω ένα Παιδαγωγικό Τμήμα για να εργαστώ στο αντικείμενο αυτό, αλλά με πληροφόρησαν ότι για να γίνεις καθηγητής σε τέτοιο τμήμα, θα έπρεπε να έχεις θητεύσει σε δημοτικά σχολεία και να έχεις διδάξει σε τάξη τουλάχιστον πέντε χρόνια. Δεν μπορείς να εκπαιδεύεις εκπαιδευτικούς στο πώς να προσεγγίζουν και να διδάσκουν παιδιά, αν δεν έχεις καμία σχετική εμπειρία σε συνθήκες πραγματικής τάξης.

Τέτοιοι περιορισμοί στην Ελλάδα βέβαια δεν υπήρχαν και τις θέσεις αυτές καταλάμβαναν καθηγητές ειδικευμένοι ή επιμορφωμένοι στην Πληροφορική. Όμως εγώ άρχισα να δραστηριοποιούμαι εντονότερα στο νέο αυτό γνωστικό αντικείμενο: συνεργάστηκα με επιστήμονες από ξένα πανεπιστήμια, μελέτησα αναλυτικά προγράμματα των προηγμένων χωρών σχετικά με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση και ζήτησα από τους φίλους μου, Λευτέρη και Χρήστο Γείτονα, ιδιοκτήτες γνωστών εκπαιδευτηρίων, να μου δώσουν την ευκαιρία να διδάξω την αξιοποίηση του υπολογιστή με σύγχρονες μεθοδολογίες σε παιδιά του δημοτικού.

Ένας σημαντικός παράγοντας όμως, που έπαιξε ρόλο στην απόφασή μου να μετακομίσω σε νέα διεπιστημονικά χωράφια, ήταν και η αναμενόμενη υποστήριξη από την εμπειρότερη από μένα στα παιδαγωγικά θέματα σύζυγό μου, την Αθανασία, η οποία ούτως ή άλλως μου είχε προσφέρει τη συνεργασία της σε διαφόρους τομείς και ήξερα καλά πως θα με βοηθούσε να καλύψουμε μαζί τις οποιεσδήποτε ανάγκες των νέων μου φοιτητών. Οι βασικές της σπουδές ήταν πάνω στη φιλολογία, όμως ειδικεύτηκε με μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό και

εργάστηκε πάνω στα παιδαγωγικά, την ψυχολογία, τη συμβουλευτική και τον επαγγελματικό προσανατολισμό. Κυρίως όμως είχε αποκτήσει πολύτιμη εμπειρία σε έργο εκπαιδευτικού σχεδιασμού και επιμόρφωσης εκπαιδευτικών, καθώς είχε εργαστεί για δέκα περίπου χρόνια στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και άλλα τόσα σχεδόν σε υπεύθυνες θέσεις εκπαιδευτικής και επαγγελματικής συμβουλευτικής για εκπαιδευτικούς, μαθητές και φοιτητές.

Οπότε πάρθηκε η μεγάλη απόφαση. Η Αθανασία θα άφηνε τη θέση που είχε στην εκπαίδευση για να σταθεί δίπλα μου και να συνεχίσουμε μαζί μια διεπιστημονική συνεργασία σε ένα διαφορετικό αντικείμενο γεμάτο προκλήσεις, που ήταν νέο για μένα, όχι όμως και για εκείνη, αφού θα συνέχιζε να υπηρετεί την επαγγελματική κατάρτιση εκπαιδευτικών, την ενδυνάμωση του παιδαγωγικού τους ρόλου και τη διευκόλυνση της απελευθέρωσης των ιδιαίτερων εσωτερικών τους δυνατοτήτων. Έτσι ξαναπαντρευτήκαμε - επιστημονικά αυτή τη φορά -. Ήταν μεγάλη η θυσία αυτή της Αθανασίας, να αφήσει την καριέρα της και να αφοσιωθεί σε ένα διαφορετικό, συντροφικό έργο. Για αρκετά χρόνια εργάστηκε στο Τμήμα μας ως διδάσκουσα με σύμβαση έργου, όμως δεν επιδίωξε να διεκδικήσει κι εκείνη μια θέση στο ίδιο Τμήμα, για να μην κατηγορηθούμε για νεποτισμό. Μαζί πάντως αναπτύξαμε πολλές δράσεις και συνεργαστήκαμε σχεδόν σε όλα τα έργα. Αυτό δεν είχα κανένα ενδιαφέρον να το δηλώνω δημόσια, αντίθετα ήμουν υπερήφανος που καταφέραμε να συμπληρωνόμαστε και να παρέχουμε στους φοιτητές μας ολοκληρωμένη εκπαίδευση.

Ένα ταξίδι διεπιστημονικής αυτομόρφωσης

Θα μπορούσα βέβαια να αποφύγω οποιαδήποτε ανοιχτή συνεργασία με κάποιον παιδαγωγό και να το έπαιζα τυπικός καθηγητής, ειδήμων και σπουδαίος, αρκούμενος στη διδασκαλία του τεχνολογικού αλφαριθμητισμού των δασκάλων - σύμφωνα με την τάση της εποχής - και ασχολούμενος με την έρευνα πάνω σε καθαρά τεχνολογικά θέματα της ειδικότητάς μου, κερδίζοντας και το ανάλογο, επίπλαστο ακαδημαϊκό κύρος. Όμως από την αρχή είχα όραμα για το νέο μου έργο, που το έβλεπα σαν αποστολή.

Εκείνο που με ενδιέφερε πρωτίστως, ήταν η ουσία: η επικεντρωμένη στην υπηρεσία του ανθρώπου *εργαλειακή χρήση της νέας τεχνολογίας* και ο μετασχηματισμός της σε *εκπαιδευτική τεχνολογία*. Κυρίως όμως αποσκοπούσα στο μετασχηματισμό της επαγγελματικής προσωπικότητας των μελλοντικών και ενεργεία δασκάλων με αφορμή την επανεκπαίδευσή τους για την παιδαγωγική αξιοποίηση των νέων εργαλείων, με τις πρωτόγνωρες εκπαιδευτικές δυνατότητες και μαθησιακές διευκολύνσεις που αυτά μας παρέχουν.

Επειδή όμως οι διευκολύνσεις αυτές για τη διδασκαλία και τη μάθηση των μαθητών δεν προσφέρονται έτοιμες, ούτε είναι αυτονόητες, αλλά χρειάζονται έναν παιδαγωγικά και διδακτικά δυνατό και δημιουργικό εκπαιδευτικό για να τις σχεδιάσει και να τις πραγματώσει, η επικέντρωσή μου στον υψηλής προτεραιότητας στόχο της ενδυνάμωσης των παιδαγωγικών εφοδίων των εκπαιδευτικών αποτέλεσε για μένα ένα στοίχημα, το οποίο θεωρώ σήμερα ότι κέρδισα, σε γενικές γραμμές. Τότε όμως ήμουν μόνο στην αρχή, χωρίς να υπάρχει προηγούμενο εκπαιδευτικό παράδειγμα για να στηριχτώ. Έτσι μπήκα σε έναν δρόμο συνεχούς αυτομόρφωσης και δημιουργικής αναζήτησης πρότυπων μοντέλων εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, μέσα από τη μάθηση που βγαίνει από την πράξη και παίρνει σάρκα και οστά με την ίδια τη δράση των φοιτητών μου.

Τα συν και τα πλην της ενός ανδρός αρχής

Ισχυρή προσωπικότητα ο Θόδωρος, ο πρόεδρος του Τμήματός μας. Πεισματάρης Μανιάτης, με την καλή έννοια, αλλά και μπεσαλής. Ο λόγος του ήταν συμβόλαιο και τον τηρούσε, ανεξάρτητα από το κόστος. Ήταν ισορροπιστής, ευγενέστατος, σπάνια νευρίαζε και δόθηκε ψυχή τε και σώματι στο Τμήμα. Ό,τι έκανε το πίστευε. Στην αρχή της θητείας του προσπάθησε να βρει επιστήμονες που θα αναβάθμιζαν το Τμήμα και τα κατάφερε. Εμένα προσωπικά, φαντάζομαι, όπως και πολλούς άλλους συναδέλφους, με διαβεβαίωσε πως θα έκανε το παν για να με βοηθήσει σε ο,τιδήποτε είχε σχέση με την πραγμάτωση καινοτόμων ιδεών στα προγράμματα που δημιούργησα. Χωρίς πολλά λόγια και χωρίς τη συνήθη ευθυνοφοβία μπροστά σε τυχόν

γραφειοκρατικά κενά του συστήματος, αυτό το έκανε πράξη άμεσα, μέχρι τελευταίας λεπτομέρειας και μέχρι τη στιγμή της αφυπηρέτησής του.

Νοιαζόταν πολύ και για την αξιοποίηση κονδυλίων από ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά προγράμματα, προκειμένου να αναβαθμιστεί το Τμήμα. Ένα τέτοιο πρόγραμμα μεγάλης εμβέλειας, ήταν και αυτό της «Ακαδημαϊκής αναβάθμισης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με σπουδές διετίας» (γνωστό ως «Εξομοίωση»), το οποίο ήταν εκατό τοις εκατό δικό του δημιούργημα. Το πρόγραμμα αυτό είχε μεγάλη σημασία, γιατί απευθυνόταν στους δασκάλους, που στην πλειονότητά τους δεν είχαν πανεπιστημιακό πτυχίο, αλλά αυτό της παλιάς Ακαδημίας, διετούς φοιτήσεως, και τους πρόσφερε μια συμπληρωματική - και περισσότερο εκσυγχρονισμένη - εκπαίδευση, που είχαν ανάγκη. Επί πλέον άνοιξαν οι ορίζοντες για πολλούς νέους εκπαιδευτικούς, που ήταν καθηλωμένοι, να πραγματοποιήσουν μεταπτυχιακές σπουδές και να προχωρήσουν στη σταδιοδρομία τους ακόμη πιο ψηλά. Συγχρόνως όμως άνοιξαν και οι κλειστές πόρτες των παιδαγωγικών τμημάτων στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Η διασύνδεση αυτή ωφέλησε και τους ίδιους τους πανεπιστημιακούς δασκάλους, που ήρθαν σε επαφή με εκπαιδευτικούς, κινητοποιήθηκαν περισσότερο για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τους και έμαθαν πολλά μέσα από τις εφαρμογές που χρειάστηκε να αναπτύξουν.

Ο Θόδωρος, όμως, όπως ήταν φυσικό, έχοντας ευεργετήσει κόσμο και κοσμάκη, με τις ηγετικές του ικανότητες και έχοντας αξιοποιήσει επί πλέον και με τις ανάλογες προσβάσεις του σε παράγοντες της πολιτικής, απέκτησε μεγάλη εξουσία στο Τμήμα και ήλεγχε, όχι οπωσδήποτε καταπιεστικά, την κάθε λεπτομέρεια. Πέριξ του δημιουργήθηκε μια αυλή, που πρόσφερε τις υπηρεσίες της και δούλεψε μαζί του, όμως είχε και το προνόμιο να επηρεάζει καταστάσεις και αποφάσεις. Σε έναν άνθρωπο που εργάζεται τόσο πολύ και νοιάζεται για τους περισσότερους, είναι δύσκολο να φέρεις αντιρρήσεις ή εμπόδια σε επιλογές του, που από ένα σημείο και πέρα βλέπεις πως ξεπερνούν το όριο. Όπως έλεγε ο Αριστοτέλης, πράγμα που ισχύει για όλους μας, όσο ηθικός και αν

είναι ένας άνθρωπος, όταν του δοθεί εξουσία, θα την ασκήσει με γνώμονα τον εαυτό του. Αυτό έκανε και ο Θόδωρος ευρισκόμενος για μεγάλο διάστημα σε θέση εξουσίας και διαχειριζόμενος - με ευρεία, ομολογουμένως, συναίνεση - τις τύχες ενός τμήματος. Αυτό είναι γενικός ανθρώπινος κανόνας: όταν κάποιος, όσο καλοπροαίρετος, ήπιος και συναινετικός και αν είναι, φθάσει στο σημείο τυπικά και άτυπα «να λύνει και να δένει» σε έναν οργανισμό, όπως είναι μια ακαδημαϊκή κοινότητα, τότε ο οργανισμός αυτός αρχίζει να πάσχει από μια ιδιόμορφη παθολογία, που θα εξακολουθεί για πολλές γενιές ακόμη να επηρεάζει την εξυγίανση και την αναμόρφωσή του και θα εμποδίζει την παραπέρα δημοκρατική του ανάπτυξη.

Οφείλω να ομολογήσω όμως πως τα πράγματα αυτά είναι τόσο «νομοτελειακά», που, όποιος και να ήταν στη θέση αυτή μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί και να μην ήταν καλύτερα. Ίσως να ήταν και χειρότερα. Το μόνο σίγουρο είναι πως κάτι εξακολουθεί να μην πηγαίνει καλά στη λειτουργία των πανεπιστημίων, όπως και στην κοινωνική μας ζωή, γενικότερα, και ότι έχουμε ακόμη πολύ και δύσκολο δρόμο μπροστά μας, προκειμένου να καταφέρουμε να λειτουργούμε ως ευνομούμενη χώρα, όπου το «μέσον», ο συγκεντρωτισμός, ο κομματισμός και ο ατομικισμός δεν θα είναι ο κανόνας, αλλά η εξαίρεση...

Στα δέκα μέτρα μακριά μας, υπήρχε - γεωγραφικά - και το αδελφό Τμήμα, αυτό των Νηπιαγωγών, αλλά από άποψη συνεργασίας ήταν σαν να βρισκόμασταν εμείς στο βόρειο πόλο κι εκείνοι στο νότιο. Το δικό μας τμήμα ΠΑΣΟΚοκρατούνταν, με δυο-τρεις εξαιρέσεις, ενώ εκείνο είχε γίνει κλαμπ επιστημόνων φίλα προσκείμενων στον Συνασπισμό.

Τα σημάδια της φθοράς και οι ευθύνες μας

Με τους συναδέλφους μου στο Τμήμα μας διατηρούσα άριστη σχέση και είχαμε ένα κοινό σημείο: οι περισσότεροι από μάς βρισκόμασταν στο Τμήμα αυτό «Ελέω Θεόδωρου». Με τον καιρό όμως σε πολλούς συναδέλφους άρχισε να μην αρέσει και πολύ αυτή η κατάσταση βελούδινου, αλλά εκτεταμένου ελέγχου από ένα άτομο. Μάλιστα, όταν μου δόθηκε η ευκαιρία να θέσω κι εγώ υποψηφιότητα για πρόεδρος του Τμήματος ανακοινώνοντας

δημόσια τους στόχους μου και καταγγέλλοντας την ισχύουσα κατάσταση, ούτε μια κομματική ψήφο δεν πήρα από τους συνδικαλιστές φοιτητές, παρόλο που στο σώμα, το οποίο εκπροσωπούσαν, ήμουν εξαιρετικά δημοφιλής. Τις μόνες ψήφους που πήρα, ήταν εκείνες των συναδέλφων μου, που υπερέβαιναν τους μισούς, παρά τη μήνι του Θόδωρου, για το θράσος μου να θέσω υποψηφιότητα παρακάμπτοντας τις προσωπικές του επιλογές, αλλά και των φοιτητικών παρατάξεων, που είτε είχαν κάνει τις δικές τους συνεννοήσεις με τους παράγοντες του κατεστημένου, είτε αδιαφορούσαν για τις αλλαγές που εισηγούνται, οι οποίες θα μπορούσαν να ωφελήσουν τη φοιτητική κοινότητα. Μερικές από τις προτάσεις μου, που τους αφορούσαν άμεσα ήταν, για παράδειγμα, οργανωτικές και θεσμικές αλλαγές για την ενίσχυση της ανθρώπινης και της στοχαστικής διάστασης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς και της διαπροσωπικής επικοινωνίας στο πανεπιστήμιο, λειτουργία πολιτιστικών κοινοτήτων και ανάδειξη ταλέντων, ενωτικές δράσεις με τη συνεργασία όλων των φοιτητικών παρατάξεων, πρωτοβουλίες με την αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας κ.τ.λ.. (Τι δάσκαλοι εξάλλου θα γίνονταν, αν μάθαιναν μόνο ξερά «γράμματα» έχοντας ξοδέψει μαζί μας τέσσερα από τα πιο γόνιμα χρόνια της ζωής τους;).

Ούτε που έδωσαν σημασία οι συνδικαλιστές φοιτητές στις εξαγγελίες μου αυτές. Εκείνο που τους ενδιέφερε, ήταν να με περάσουν από ιερά εξέταση, με το γνωστό ύφος ενός αυστηρού δικαστή μιας αριστερίστικης πολιτικής, προκειμένου να απαντήσω μονολεκτικά αν συμφωνώ ή όχι με τη γραμμή και τα συνθήματα της παράταξής τους πάνω σε θέματα άσχετα με την αυτο-οργάνωση και την αναβάθμιση της πανεπιστημιακής μας κοινότητας.

Οι εκπρόσωποι των φοιτητικών παρατάξεων, που έχουν μεγάλη δύναμη από τον νόμο για την εκλογή Προέδρων Τμημάτων και πρυτανικών αρχών, συνηθίζουν να επισκέπτονται τους υποψήφιους προέδρους και να τους «ανακρίνουν» με ερωτήματα ούτε καν του τύπου πολλαπλών επιλογών, αλλά του άσπρου-μαύρου. Πρώτη και τελευταία ερώτηση των αριστερών κομματικών εκπροσώπων ήταν:

- Είστε υπέρ ή κατά των ιδιωτικών πανεπιστημίων;

Στην προσπάθειά μου να τους εξηγήσω πως, εκτός από το «Ναι» και το «Όχι» υπάρχουν και σύνθετες απαντήσεις, γι' αυτό θα ήταν καλό πρώτα να κάτσουμε σε ένα τραπέζι να συζητήσουμε και, στη συνέχεια, θα ήμουν έτοιμος να δεχτώ τα συμπεράσματά τους, στάθηκε αδύνατον να το καταφέρω. Τότε κατάλαβα πως δεν υπάρχουν μόνον τα κυβερνητικά παπαγαλάκια, υπάρχουν κι εκείνα του λεγόμενου «προοδευτικού» φοιτητικού χώρου. Και μόνον που δεν υπάκουσα στην απαίτησή τους να απαντήσω μονολεκτικά, αμέσως με κατέταξαν λίγο-πολύ στους αντιδραστικούς καθηγητές.

Είναι πολύ λυπηρό να διαπιστώνεις ως δάσκαλος και να βλέπεις τους φοιτητές αυτούς, που υποτίθεται ότι παίζουν ηγετικό ρόλο σε ένα μεγάλο κομμάτι της νεολαίας μας, να μην μπορούν να διεξαγάγουν πραγματικό διάλογο, να μη μπορούν να μπαίνουν στην οπτική του άλλου, να μην εκτιμούν τα θετικά σημεία των θέσεων των συνομιλητών τους, να μην απαντούν σε ερωτήσεις που δεν περιλαμβάνονται στο καθιερωμένο τους τροπάρι και να μη μπορούν να προσεγγίζουν τα κοινωνικο-πολιτικά ζητήματα με τρόπο πολυδιάστατο και διαλεκτικό, όμως, την ίδια στιγμή, να παρουσιάζονται με την ετικέτα του γνήσιου μαχητή, του δημοκράτη και του αγωνιστή.

Είναι ακόμη κοινό μυστικό πως, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι συνδικαλιστές των φοιτητικών παρατάξεων έχουν τα τελευταία χρόνια εμπλακεί σε ένα καθεστώς πελατειακών σχέσεων με τους υποψήφιους προέδρους και τις πρυτανικές αρχές με διαφόρων ειδών ανταμοιβές, όπως π.χ. η εξασφάλιση βαθμού στις εξετάσεις, ή η συμμετοχή τους σε μεταπτυχιακές σπουδές.

Γι' αυτόν τον εκμαυλισμό των φοιτητών ευθυνόμαστε κυρίως εμείς οι δάσκαλοί τους που, αντί να τους διδάσκουμε έμπρακτα αρχές και αξίες, τους μαθαίνουμε πώς να αποκτούν άχρηστη, για τα ζητήματα της εκπαίδευσης και για τον ουσιαστικό πολιτικό διάλογο, εξουσία. Διάβαζα τις προάλλες στην εφημερίδα ότι Καθηγητής της Ιατρικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τέθηκε σε διαθεσιμότητα, γιατί εκβίαζε τους φοιτητές του, προκειμένου να τον ψηφίσουν ως πρόεδρο. Το περιστατικό μάλιστα αυτό δεν αφορούσε μόνο τον υποψήφιο πρόεδρο, αλλά

και συναδέλφους του. Αυτό είναι ένα από τα παραδείγματα διαφθοράς των ιδρυμάτων, που υποτίθεται ότι απαρτίζονται από ανθρώπους του πνεύματος και στους οποίους εμπιστευόμαστε την περαιτέρω μόρφωση των παιδιών μας.

Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε και τα κόμματα, εκτός από τις άλλες παρεμβάσεις τους στον ακαδημαϊκό χώρο, να χρηματοδοτούν κομματικές αφίσες, που τις χρησιμοποιούν ως εργαλείο επιρροής των φοιτητών. Αλλά και οι φοιτητές, έχοντας συνηθίσει να δέχονται αυτό το «μασημένο» ιδεολογικό υλικό, ούτε μπαίνουν στον κόπο, ούτε καταφέρνουν να δημιουργήσουν συνθήκες διαλόγου με δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Τέτοια είναι η κριτική ικανότητα των φοιτητών αυτών, αλλά και πολλών πολιτικών υποκινητών τους, που δεν μπορούν ή δεν θέλουν να κάνουν διάκριση ανάμεσα στο άσυλο του κοινού εγκλήματος και στο άσυλο της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης των ιδεών! Πάμπολλες φορές τύχαινε να παραβιάζουν άγνωστοι τα γραφεία και τα εργαστήρια, να κλέβουν υπολογιστές, να καταστρέφουν την περιουσία του δημοσίου (του λαού μας δηλαδή) και οι οπαδοί ορισμένων παρατάξεων να μπαίνουν στη μέση και να εμποδίζουν οποιαδήποτε έρευνα της αστυνομίας για την αντιμετώπιση αυτού του είδους της παραβατικότητας.

Σε καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είδα να καταλαμβάνουν σε μόνιμη βάση τις εισόδους του πανεπιστημίου οι φοιτητικές παρατάξεις, να ασκούν προπαγανδιστική επιρροή στους συμφοιτητές τους και να ρυπαίνουν με κάθε τρόπο τον χώρο ζώντας ανάμεσα σε σκουπίδια που οι ίδιοι δημιουργούν. Φταίνε βέβαια και οι πανεπιστημιακές διοικήσεις, που δεν τους παρέχουν ειδικούς χώρους να επικοινωνούν, να διαλέγονται και να διασκεδάζουν, αδιαφορώντας για τη βαθεία τους αυτήν ανάγκη.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί εκλεγμένοι πρόεδροι των τμημάτων έκαναν κατάχρηση της εξουσίας που αποκτούσαν προς ίδιον όφελος, εκλέγοντας σε θέσεις ΔΕΠ δικούς τους ανθρώπους, ακόμα και τα παιδιά τους, πάντα βέβαια με «νομότυπες» διαδικασίες. Για ουσιαστικές παρεκκλίσεις, που έχουν σχέση με την αξιοκρατία των κρίσεων, ο νόμος ούτως ή άλλως δεν προβλέπει καμία δυνατότητα προσφυγής σε αρμόδια όργανα, παρά μόνον αν προκύπτουν καθαρά τυπικές υπερβάσεις ή

παραλείψεις.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι και το γεγονός ότι, στο όνομα της αυτονομίας των πανεπιστημίων και της αποφυγής του καπελώματός τους από τις εκάστοτε κυβερνητικές εξουσίες, τα πανεπιστημιακά τμήματα έχουν την ευχέρεια να επιλέγουν αυθαίρετα τα γνωστικά αντικείμενα που θα διδάσκονται σε διάφορα προγράμματα σπουδών, με κριτήριο όχι τις ανάγκες των αντίστοιχων εκπαιδευτικών βαθμίδων, αλλά τις ανάγκες και δυνατότητες των ίδιων των διδασκόντων, αφού δεν χρειάζεται να λογοδοτήσουν σε κανέναν, ούτε είναι υποχρεωμένοι να τεκμηριώσουν τις επιλογές τους αυτές ενώπιον κάποιων κεντρικών οργανωτικών αρχών εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Έτσι, όταν προκηρύσσονται οι καθηγητικές θέσεις, αντί να έχουμε κατά νουν τις ανάγκες των μαθητών ή των φοιτητών μας, που προορίζονται για την εκπαίδευση, αποφασίζουμε με βάση το τι έχουμε σπουδάσει, ποιους υποψηφίους γνωρίζουμε εμείς καλύτερα, ποιους θα θέλαμε να βοηθήσουμε, με την προσδοκία πως κι εκείνοι θα μας στηρίξουν στο μέλλον. Για να αναφερθώ πιο συγκεκριμένα, παρατήρησα ότι σε πολλά παιδαγωγικά τμήματα, όπως και στο δικό μας, δεν υπάρχουν μαθήματα που εισάγουν συστηματικά τους φοιτητές στις κυριότερες σχολές των παιδαγωγικών θεωριών μάθησης και της ψυχολογίας, ούτε αρκετά μαθήματα διδακτικής, για να βοηθηθούν οι μελλοντικοί δάσκαλοι, που διδάσκουν πολλά αντικείμενα στο δημοτικό, να ανταποκριθούν στον σύγχρονο διδακτικό τους ρόλο, έτσι ώστε και τα τμήματα αυτά να δικαιολογούν την ονομασία τους ως «Παιδαγωγικών», αφού ο στόχος ήταν πως να εξυπηρετήσουν δικούς τους ανθρώπους. Όσον αφορά τα καλλιτεχνικά αντικείμενα, υπάρχουν ένα - δυο εξαιρετοι διδάσκοντες για τη λογοτεχνία, το θέατρο και τα εικαστικά, όμως, εκτός από «άπολεις», με την αρχαιοελληνική σημασία της λέξης, οι εκκολαπτόμενοι δάσκαλοι φαίνεται πως θα παραμείνουν και «άμουσοι», «άχοροι» και πολιτιστικά ανεπαρκώς μορφωμένοι, αφού συνήθως δεν προβλέπεται η παροχή τέτοιου είδους ενασχολήσεων για τους μελλοντικούς μας δασκάλους. Και αυτό δεν μπορεί παρά να τους στερεί την ανάλογη καλλιέργεια, αλλά και τη γνώση που χρειάζεται, προκειμένου να χρησιμοποιούν τις

τέχνες αυτές για να έλθουν κοντά στο παιδί, για τον μετασχηματισμό της σχολικής κουλτούρας και για τον «εξανθρωπισμό» της τάξης στις πιο ευαίσθητες και διαμορφωτικές ηλικίες των παιδιών.

Έτσι, εξ αιτίας των διαφόρων στρεβλωτικών μηχανισμών του συστήματος, οι φοιτητές μας δεν εξέρχονται από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα μεταμορφωμένοι και καλλιεργημένοι κατά πως αρμόζει σε δασκάλους. Αντίθετα, ξοδεύουν τα χρόνια τους σε μια κατάσταση αντιπαραγωγικής αντιπαλότητας, αγωνίας, και άγχους λόγω ανασφάλειας για το κοινωνικό, πολιτιστικό, εργασιακό και οικολογικό αύριο που τους κληρονομήσαμε, αλλά και λόγω της υπερβολικής πίεσης και της κοινωνικής αλλοτρίωσης που έχουν υποστεί όλη τους την προηγούμενη, παρατεταμένη - και χωρίς προσωπικό νόημα - περίοδο προετοιμασίας τους για την εισαγωγή τους στο πανεπιστήμιο. Οι κατακτήσεις στο επίπεδο των σχέσεων με τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, της καταναλωτικής άνεσης, αλλά και της σεξουαλικής «απελευθέρωσης», που γνώρισαν τις τελευταίες δεκαετίες, δεν είναι δυνατόν να υποκαταστήσουν το κενό της πολιτιστικής, πολιτικής, καθώς και της κοινωνικής υστέρησης, που καθημερινά βιώνουν οι νέοι αυτοί και που, δυστυχώς, έχουν πλέον μάθει να τη θεωρούν αυτονόητη.

Για να είναι όμως όλα αυτά τα φαινόμενα ο κανόνας και όχι η εξαίρεση στα πανεπιστήμιά μας, σημαίνει πως όλοι μας έχουμε ευθύνη για τη δημιουργία τους και για τη διαίωσή τους. Και είναι κρίμα, οι θεσμικές κατακτήσεις να μας δίνουν ευκαιρίες να κάνουμε πολλά, εντούτοις εμείς να χρησιμοποιούμε τις ευκαιρίες αυτές για να κάνουμε τόσο λίγα! Τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την προσωπική μου ευθύνη, είχα πάντοτε το θάρρος να κάνω την εξής δήλωση στους φοιτητές και τους συναδέλφους μου:

«Συμμετείχα και συμμετέχω σε διαδικασίες που προκαλούν ντροπή και, κατά συνέπεια, θα έπρεπε ή να παραιτηθώ ή να αυτοκτονήσω. Οποιονδήποτε από αυτούς τους τρόπους και αν επέλεγα, το σύστημα δεν θα επηρεαζόταν. Μένοντας όμως εδώ, ίσως μπορέσουμε όλοι μαζί να επιχειρήσουμε μικρές ρωγμές στο σύστημα. Αυτό μόνο είναι το άλλοθι και η παρηγοριά μου»².

Έτσι, κατά τη διάρκεια των διαλέξεων, το χιούμορ, τα ανέκδοτα και ο αυτοσαρκασμός γινόταν, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ισχυρό αντίδοτο για την πληγωμένη συνείδησή μου και για τα αρνητικά συναισθήματα που δημιουργούνταν μέσα μου, καθώς υπηρετούσα ένα τέτοιο πανεπιστήμιο ανταλλάσσοντας την ελευθερία με την επιβίωσή μου. Το ήξερα καλά πως οι μηχανισμοί και οι δομές ενός συστήματος είναι πιο δυνατές από σένα. Χρειάζεται να διαθέτεις ηγετικές ικανότητες διαφορετικού είδους από αυτές που έχουμε αποκτήσει μεγαλώνοντας μέσα σε αυτό. Έτσι, αν δεν μπορέσεις εσύ να κάνεις κάποια διαφορά μέσα σε αυτό το σύστημα, σε συνεργασία πάντα με άλλους και με συστημικό τρόπο, τότε ή αποβάλλεσαι, ή αφομοιώνεσαι, ή γίνεσαι γραφικός. Φοβάμαι πως έχω βιώσει κάτι και από αυτά τα τρία!

